

Személyes sorsközösség

A magyar nemzeteszme története Joó Tibor életművében

Egyre több szó esik napjainkban a két világháború közötti korszak magyar szellemi teljesítményeiről, főképp az irodalom-, a művelődés- és az eszmetörténelem körében, a magyar nemzeti tudat karakterét megvilágító egykorú tanulmányok közül néhány fontos mű azonban kihullott az emlékezetünkéből. Közülük való Karácsony Sándor *Nyugati világnézetünk felemás ígában* (1933) és Somogyi József *A nemzeteszme* (1941) című munkája, Dékány István *A magyarság lelki arca* (1941) című néplélektani tanulmánya, s e sorba illeszthető a történetfilozófus Joó Tibor három könyve: *A magyar nemzeteszme* (1939), *a Mátyás és birodalma* (1940) és *a Magyar nacionalizmus* (1941) is.

Az 1960-as évektől kezdve néhány marxizáló történész elmarasztalóan nyilatkozott Joó munkásságáról, bíráló szavaikat azonban érvekkel nem támasztották alá, mások pedig akarva-akaratlanul feledésre ítélték. Az új magyar történettudomány nemzetközi elismertségű képviselője, Szűcs Jenő például terjedelmes tanulmányokban feldolgozta nemzeti ideológiánk és patriotizmusunk historikumát, rendszerbe foglalta a modern nacionalizmus történeti típusait, rámutatott a nemzeti öntudat régi pszichikai és fogalmi zavaraira, számos adalékkal szolgált az európai szellemtörténet nemzet-konceptiójának a tipológiájához, kandidátusi értekezésében pedig a barbár etnikai tudat kérdését állította vizsgálódása középpontjába, de írásaiban meg sem említette a történetfilozófus Joó Tibor nevét, aki az új barbárság agresszív hódításainak időszakában, a harmincas években s a negyvenes évek elején, már említett három monográfiája mellett, egy tematikus szemelvénygyűjteményt (*Vallomások a magyarságról. A magyar önismeret breviáriuma*, 1943), több rész tanulmányt meg esszét és számos publicisztikát, könyvismertetőt és vitacikket publikált ugyanebből a témakörből.

Deér Józseffel, Thienemann Tivadarral, Szerb Antallal, Váczy Péterrel, Zolnai Bélával és más jeles szerzőkkel egyetemben Joó Tibor is a szellemtörténelmi szemlélet képviselője volt a harmincas-negyvenes

évek Magyarországon. *Bevezetés a szellemtörténetbe* (1935) című munkája a történetfilozófiai látásmódnak napjainkban is sok haszonnal forgatható összefoglalása. Miként Thienemann és Váczy, Joó Tibor szakirodalmi mellőztetése is a háború utáni évek marxista doktrínáival magyarázható, annak ellenére is, hogy írásaiban élesen szembefordult a korabeli fajelmélet és az etnikai totalitarizmus minden válfajával, elvben tehát, "polgári korlátainak" a nyomatékos hangsúlyozásával, munkássága beilleszthető lett volna a "haladó (internacionalista) hagyományba". Úgynevezett szubjektív (vagy objektív?) idealizmusa és hangsúlyos nemzeti elkötelezettsége mellett minden bizonnyal korai halála is közrejátszott abban, hogy 1990 előtt csak Lackó Miklós ideológiatörténeti tanulmányaiban s a történész Juhász Gyula *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944* című könyvében találkozunk a nevével, nem elutasító szövegek környezetben; Lackó és Juhász, ideológiai minősítések helyett, Joó elvi állásfoglalásainak az ismeretetésére szorítkoztak csupán.

Több nemzedéktársával egyetemben Joó Tibor a harmincnégy éves korában, 1922-ben elhunyt és csakhamar el is feledett Király György sorsában osztozott. Ismeretes, hogy a filológus Királynak életében egyetlen kis könyve jelent meg csupán, a *Magyar ősköltészet*, tanulmányai pedig kis példányszámú folyóiratokban láttak napvilágot. Csaknem hat évtizednek kellett elmúlnia ahhoz, hogy szellemi rangjához méltó helyet foglaljon el művelődésünk történetében. Az övéhez hasonló utóélete volt a fiatalon elhunyt kritikus és prózáiró Lovass Gyulának és Örley Istvánnak, s minden jel szerint ilyen utóélete lesz Hajnal István legjobb tanítványainak, követőinek: a történetíró Guoth Kálmánnak és Istványi Gézának is.

Ennek okai közhelyszerűen közismertek. Nyugat-Európa szerencsés országaiban 1945 a második világháború befejezésének éve volt csupán, nálunk viszont több évtizedes szünetjel kezdete az úgynevezett középosztály, azaz: a polgárság közgondolkodásának történetében. A mondottak következtében a két háború

közötti időszak legjobb, legértékesebb magyar folyóiratai a mai olvasó számára a késleltetett, de újjáéledő eszmék s az elnapolt, ám újra időszerűvé váló gondolatok valóságos tárházai, a szándékosan meghamisított és kényszerűen megtagadott európai és magyar polgári értékek őrzőhelyei.

A kérdés csak az: mihez kezdhetünk ma e váratlan s jórészt feldolgozatlan szellemi örökséggel. Holtjártú történelmi időben az eszmék és a gondolatok is megfakulnak, sőt időlegesen ki is üresednek, különösen akkor, ha egy zaklatott korszak szülőtteiként mulékony napi érdekeket tükröző módon fogalmazódtak meg. A két háború közötti polgári szemléletű, ám nemritkán agitatív célú magyar történelem- és irodalom-értelmezés és bölcseleti alapvetésű politikai kiütkeresés sajtósági történelmi-társadalmi helyzetének szükség diktálta produktuma volt elsősorban, felismerései tehát a megváltozott társadalmi és politikai körülmények között csak nagy körültekintéssel hasznosíthatók - feltéve persze, hogy tudománytörténeti szerepük tudomásulvételén és rögzítésén túl egyáltalán hasznosíthatók. Ilyen okok miatt az önismereti igényű egykori történelmi és társadalmi vizsgálódások konklúziói is olyan hivatkozási rendszerré válhatnak, amely tisztázatlansága: feldolgozatlansága következtében, csak tovább fokozza a zűrzavart a jelenkori magyar társadalom életében. (amely az utóbbi tizenhárom évben is egyik legsúlyosabb örökségével, a folytonossághiánnyal, illetve a szervesen folytonosság belső ellentmondásaival küszködik).

*

Joó Tibor tanulmányai és esszéi a húszas évek végétől kezdve a háború befejezéséig a Protestáns Szemle, a Nyugat és a Magyar Csillag, az Athenaeum, a Magyar Szemle, a Válasz és a Magyarságtudomány, publicisztikai írásai pedig a Magyar Nemzet hasábjain jelentek meg. Csaknem háromszáz, kötetbe nem rendezett írásából néhány évvel ezelőtt Filep Tamás Gusztáv terjedelmes válogatást állított össze, a majdani publikálás reményében. E gyűjtemény első része, a *Történefilozófia és metafizika* 2001-ben látott napvilágot a Magyar Minerva-sorozat harmadik köteteként, a budapesti Ister Kiadó gondozásában.

Joó életéről keveset tudunk. Füst Milántól kölcsönzött szavakkal azt mondhatnám, talán azért, mert életrajza nem, csak munkarajza volt.

A *Magyar életrajzi lexikon* s az *Új magyar irodalmi lexikon* adatai és Filep Tamás Gusztáv pontosításai

szerint 1901-ben, Kolozsvárott született. Tizenhét éves korában, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemmel együtt hagyta el a várost a román hadsereg 1918-as bevonulása után. 1928-ban a szegedi egyetemen a filozófia doktorává avatták. Saját megfogalmazása szerint öt évig ideiglenes kisegítő alkalmazottként a szegedi Egyetemi Könyvtárban dolgozott. Később Budapestre, az Országos Széchényi Könyvtárba került, ahol szakdíjnok, segédőr és alkönyvtárnok. 1934-ben és 1940-ben Baumgarten-díjat kapott. 1939-től a budapesti egyetemen a történefilozófia magántanára. A magyar főváros ostromának utolsó napján egy légiakna szilánkjai halálra sebeztek.

Pályájának kezdetén elméleti alapvetésű tanulmányokat írt. A történefilozófia kérdésköre és a magyar bölcseleti hagyomány problémája foglalkoztatta. Bevezetéssel látta el Böhm Károly ifjúkori önéletrajzát, és tanulmányban összegezte a kolozsvári professzor tanításának bölcseleti alapjait (Böhm Károlyt tekintette az első magyar rendszeralkotónak). Ernst Troeltsch német filozófus életművét vizsgálva a történefilozófia módszertani kérdéseire keresett választ. (Százoldalas tanulmánya, *A történefilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete* a szegedi tudományegyetem kiadásában jelent meg 1931-ben.) A 19. században élt magyar hegeliánus, Kerkápoly Károly és a történefilozófus Eduard Spranger műveit elemezte, cikket írt *Magyarság és filozófia* címmel, egyik tanulmányában pedig Kemény Zsigmond műveiben kimutatta "az új - tehát a szellemtörténeti - történelemtudományi módszer tételelesen megfogalmazott igényét" (Filep Tamás Gusztáv). Érvekkel támasztotta alá azt a vélekedését, mely szerint a méltatlanul elfeledett Bodnár Zsigmond "a kiegyezés korának egyik legjelesebb esszéírója" volt.

Egyéb témafeldolgozásai közül csak néhányat említek. Ilyen a korszellem kérdése; a metafizika és a filozófia kapcsolata; a szabadságesszme története; a reformáció; a rokokó; a magyar tudomány kérdései. A *kétségbeesés bölcselete* címmel Spengler *A Nyugat alkonya, Öncsonkítás* címmel pedig Németh László *Kisebbségben* című művéről írt ismertetést; az utóbbiról Babits nevezetes írásait megelőzve, a Babitsnál is élesebb hangnemben mondott véleményt. Erdélyi Jánosra hivatkozva elutasította a "nemzeti filozófia" mondvacsinált kategóriáját. Összefoglalta a bölcselet hazai történetét, s a magyar filozófiatlanság mítoszát azzal is szertefoszlalni igyekezett, hogy 1940-ben közreadta *Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban* című bibliográfiai gyűjtését, tömören is-

mertette a címjegyzékben szereplő, feledésbe merült munkákat. Témafeldolgozásai tovább szaporíthatók, de rendkívül rövid tudósi pályájáról, munkarajzának legfontosabb vonatkozásairól talán így is fogalmat alkothatunk.

*

A magyar nemzeteszemlééről és a magyar nacionalizmusról szóló könyveit előtanulmányok alapozták meg. Ezek közül a legfontosabb *A szabadságeszme a történelemben* (1935) és *A magyar nemzeti szellem* (1937).

Gondolatrendszerének középpontjában az emberi szabadság állt.

A nemzethez való tartozást - Széchenyi humanista nacionalizmusából kiindulva - a folyamatos erkölcsi-szellemi tökéletesedés igényében jelölte meg (a nemzeti szellem "az erkölcsi magatartás egy formája: az emberi tökéletességre törekvés a nemzetiségben adott alapokon"). Egyik cikkében kifejtette azt is, hogy "a nemzet létéhez és fejlődéséhez megállapodott gazdasági viszonyok kellenek, hiszen a létbizonytalanság mindennek inkább kedvez, mint a szellemi javak iránti igény felkeltésének s közös programok megfogalmazásának" (Filep Tamás Gusztáv).

A szabadságeszme a történelemben című tanulmányában a korabeli kaotikus gazdasági állapotok okaira világított rá:

"A liberalizmus nemes optimizmusába egy számítási hiba csúszott be. Alapfeltétele az volt, hogy a versenyben a legkülönb, legnemesebb, legelőkelőbb formák jutnak győzelemre, s hogy ez a verseny automatikusan kirekeszti a selejtet, erkölcstelen és tehetégtelent. Ez a számítás azonban nem vált be. Ma már a természettudomány is tudja, s a szociológia is tapasztalja, hogy a verseny, az egyenlő feltételek biztosítása éppen a silányabb, alantasabb organizmusok diadalát készíti elő. Az újabb kutatások kiderítették, hogy a szabad verseny nem kedvez az értékesebb minőségnek... [...] A társadalmi szabad verseny csak akkor biztosítaná a kedvező szelekciót, ha nemcsak egyenlő feltételek mellett folyna, hanem a résztvevők is egyazon erkölcsi magatartással vennének benne részt. [...] A versenyt... az individualizmus hamis és erkölcstelen értelmezése aljasította el." A tömegek szemében az individualizmus "hedonista és utilista színt kapott, s minden eszköz igazolást nyert, ha anyagi javakat és társadalmi sikereket biztosított. Az eredmény a szellem

szabadsága helyett annak rabszolgasága lett... a társadalmi morál... a dzsungel erkölcse lett, s erényszámba mentek olyan tulajdonságok, amelyek az aljasságok lajstromában előkelő helyet foglalnak el. [...] Az osztályharc és a materialista tartalmú nacionalizmus, majd a biologisztikus fajfogalom" a szellem egyetemességére támadt rá, "az emberiséget összefűző közös eszményi célra, amely az egyéni szabadság metafizikai feltétele is".

Említettem: a Joó Tibor által körvonalazott magyar nemzeteszemlének az emberi szabadság a legfontosabb eleme. E tételszerű megállapítás alapján arra következtethetnénk, hogy munkája során egyfajta előfeltevésen alapuló bizonyítási eljáráshoz folyamodott, s így teremtette meg azt az elméleti konstrukciót, amelyet aztán "magyar nemzeteszemlének" nevezett el. Joó azonban nem csak vallotta azt, hogy "a történelmi kutatás más, mint >>pozitivisták<< nem lehet", de kutatóként lelkiismeretesen alkalmazta is a pozitivisták adatgyűjtés módszerét. Történelmi dokumentumok tüzetes elemzése s a magyar történetírás és filozófia (pl. Hóman Bálint, Deér József, Szekfű Gyula, Böhm Kálmán, Bartók György, Prohászka Lajos) hasznosítható felismeréseinek a rendszerezése és összegezése után jutott el a magyar nemzeteszeme legjellemzőbb sajátosságainak a modellálásáig. E mintaképzés mikéntjére bölcséleti szemléletének vázlatos ismertetése világhítható.

Kiindulópontja a következő: "A szellemtörténelem nem merül ki a korszellem vagy történelmi típusok megállapításában, hanem kutatja ezeknek a kollektívumoknak az előállítását is, s eközben elkerülhetetlenül az individuumhoz jut"; "A szellemtörténelem... látja a történelmi valóságban felmerülő célok, törekvések, értékelések relativitását, de látja e változékony, elfutó formák mögött a szellem változatlan funkcióit is, melyek e formákat váltják a tárgyi világ síkján"; "...az új historikus szemlélet nem elégszik meg a források, az adatok összegyűjtésével, kritikájával, identifikálásával, hanem a bennük rejlő szellemiség megértésére is törekszik, és a valóságban tényleg megvolt élettegyüköket a történelmi képből is helyreállítani igyekszik"; "...a historikusnak mindig a vizsgált jelenségből kell elvonnia azokat az értékeket, amelyeket aztán a jelenségre visszavetít", írta ezzel kapcsolatban Filep Tamás Gusztáv a *Történetfilozófia és metafizika* előszavában, maga Joó Tibor pedig így fogalmazott egyik vitacikkében: "...az értelmezés nem történhet olyan elemekkel, amelyek nem találhatók fel az adatokban, illetve semmi sem mutat felé-

jük azokban". Másutt ezt írta: a történetfilozófia célja "a történet totalitásának a magyarázata a szellem funkcióból"; "...a történelmi megismerés lényeges eszköze, szemben a természettudományok diszkurzív analízáló eljárásával, a szintetizáló intuíció; ez azonban nem valami misztikus gnózis, hanem az adatokból pontosan ellenőrizhető ismeret". (Magától értetődő: ehhez az értelmező, majd szintetizáló művelethez az ismeretelmélet és a logika alkalmazása szükséges.) Nézeteit eképpen összegezte: a történet "igazi alanya a szellem", a szellemtörténet pedig "a történelem logikai alapon kidolgozott elmélete".

*

A magyar nemzeteszmé kialakulását és alakulástörténetét három történelmi korszak eseménykeretében vizsgálta, mindháromban az azonosság elemeit kutatva fel. Ezek a koregységek: a honfoglalás előtti idők, Szent István állama és az Árpád-házi királyok kora, Corvin Mátyás uralkodásának időszaka, a keresztény univerzalizmus széthullásának kezdete, s a reformkor, elsősorban Széchenyi István, Eötvös József, Kemény Zsigmond és Deák Ferenc nemzetképe, amelyeknek a meghatározó vonásai az 1868-as nemzetiségi törvény alkotóelemeivé váltak.

A *magyar nemzeteszmé* első fejezetében az európai népek és a honfoglaló magyarok közösségi formái közötti szembeszökő különbségre hívta fel a figyelmet.

Európa germán-román és szláv népeinek ősi közösségi formája a családból kinövő törzs volt, állapította meg bevezetéképpen. Kis csoportokban szervezkedtek, így aztán kifejlődött bennük az elzárkózás törekvése; közösségük alapja a közös származás, a vérség, a közös szokások és a közös nyelv. Életmódjuk és foglalkozásaik (a vadászat, a halászat és a földművelés) olyanok voltak, hogy kis csoportokban is boldogulhattak. Szolgákra és nagy embertömegek összefogására nem volt gyakorlati szükségük, új, nagy földterületekre sem, a hódítás vágya spontánul nem támadt fel bennük. S mivel önellátásra rendezkedtek be, a birodalom idegen gondolat volt számukra; Nagy Károly császársága mesterséges képződmény volt, római hagyomány felújítása, amely a császár halála után nyomban fel is bomlott, mert alattvalói kiváncskoztak belőle.

Az eurázsiai lovas nomádok természetes közösségi formája a birodalom volt. Pusztalakó állattenyésztők voltak, olyan nagy kiterjedésű területeken, amelye-

neket a "germán gyalogosok" el sem tudtak képzelni. Vagyonukat: hatalmas állatállományukat fegyverrel kellett megvédeniük az ellenségtől. A szaporodó jószág új meg új legeltető területet kívánt, amikről nemritkán más birtoklót kellett elűzniük, s ez is a harcias, uralomra és hatalomra törő természetet fejlesztette ki bennük. A pásztorok nem lehettek földművelők vagy iparúzők, szolganépek kellett erre, vagy más városokat kellett kifosztani. Életformájuk, írta Joó, megkövetelte az állandó figyelmet, a viszonyok mérlegelésének, az éles fölismerésnek a képességét, a gyors és célszerű elhatározást, a végrehajtás következetességét és ügyességét, az erélyt és parancsoló akaratot, a lankadatlan szellemi éberséget. A fegyveres lovas öntudatának forrásává vált a röghöz kötöttség teljes hiánya, a terjeszkedő uralom igénye, a birodalom vágya. E tájakon számtalan különböző fajú, nyelvű és etnikumú néptöredék élt összekeveredve, a rájuk zúduló lovasok hol egyik, hol másik csoportja ragadta magához a főhatalmat, s az uralkodó, illetve az uralkodó nép nem törődhetett hódoltjainak nyelvével és szokásaival, nem törekedett a beolvasztásukra. Az uralom a különböző népek és néptöredékek fölött helyezkedett el, s a hódoltakat meghagyta népiségük szabad élésében.

Ez az uralkodási forma, amelyet a szükség alakított ki, végül elvet teremtett, ugyanabból a forrásból, mint a római birodalomban. A sokszínű teljesség az uralkodó önérzetének és büszkeségének alapja. Attila birodalmában az egész akkori világ élt együtt, Dzsingisz kán azzal dicsekedett, hogy fővárosában minden isten és vallás otthont talált, Géza fejedelem pedig természetes gesztussal nyitott utat a világ két ellentétének: Bizáncnak és Rómának, a kétféle kereszténységnek.

A nomád uralom türelmes volt és könnyű: a hódítás után a hatalom nem kívánt egyebet a hódoltaktól, mint annak a szolgáltatásnak a teljesítését, amit a birodalom céljai megköveteltek. A meghódított népek szokásait, életmódját, kultúráját, erkölcsseit, hitét senki sem érintette. A lovas nomád nem ismert faji kizárólagosságot, kasztelzárkózást. Nem leszármazás, hanem felvétel, befogadás útján, nem vérségi alapon, hanem életforma szerint fejlesztette közösségét. A család és a rokonság, a nemzetség nem elzárkózó, befogadással az idegen is tagja lehet a közösségnek, ha érdekeit szolgálja. A nomád nemzetség érületi és akarati közösségen nyugszik. A nemzetséggő hatalmának alapja az egyéni kiválóság. A birodalmat az uralkodó személye tartja össze, tekintélyét azonban e szüntelenül moz-

gásban lévő társadalomban újra meg újra ki kell vívnia. A nomád birodalom az életforma közössége, és különböző fajú, származású, nyelvű és etnikumú kultúrkör; és személyes sorsközösség is, mely a dinasztia karizmáján, az égi származáson és kegyelmen alapul.

A nemzeti érzés, öntudat és hivatástudat az eredet kérdésével van összekötve. Joó erről így ír: "Mi is kegyelettel ápoljuk ezer éve eredetünk ősi mondáját a hun-magyar rokonságról, Hunorról és Magyarról, a csodaszarvasról, a meotisi lányrablásról, Attiláról, Isten kardjáról, Csaba királyfiról, Emese álmáról, Álmosról, Árpádról, a vérszerződésről, a honfoglalásról. Ebben hittek őseink... ez vált egész történelmi tudatunk alapjává." A magyar nemzet azzal született meg, hogy a hét törzs, melyhez később a kabarok és a székelyek is csatlakoztak, Álmost közös vezérévé fogadta. A törzsszövetség felveszi a vezér törzsének a nevét is, jelképes értelemben minden törzs Álmos népévé válik - így született meg a magyar nemzet. Pontosabban: megfogant, csak öntudatra ébredéséhez kellett idő.

Ezek a törzsek sem biológiai, sem etnikai, sem nyelvi, sem kulturális, sem vallási tekintetben nem alkottak egységet. De a nomád életforma következtében értették egymás nyelvét.

Jellemző az is, hogy a honfoglaló törzsek az új haza földjén is megtartották autonómiájukat: még egy századig önállóan viselnek hadjáratokat és űznek külpolitikát. Joó arra figyelmeztet, hogy a törzseket pusztán a fejedelem személye tartotta össze, családi hagyományának erején és jogán: "A magyar nemzetet nem a vér, nem a nyelv, nem az államiság teremtette meg, hanem egy merőben szellemi tényező". Csak a tizenharmadik század folyamán merül fel az a gondolat, hogy a magyar alattvalók, a király személyétől függetlenül, önmagukban is egység. Átveszik a királyi család hagyományát, az eredethagyományt kiterjesztik önmagukra, s ezzel a nemzeti közösség alapja még szellemből válik; részt követelnek az ország sorsának intézéséből, s ekkor ébrednek rá, hogy ők: nemzet.

Kézai Simon krónikája őrzi a középkori magyar öntudat legélesebb kifejezését: Az a magyar, aki erre büszke. A királyság ekkor már a nemzeté; az 1298. évi törvény magát a királyt is felszólítja a nemzet szolgálatára.

Ennek a nemzetnek természetesen nem volt tagja minden országlakó; csak a szabad magyarok, a nemesek. A honfoglalás idejében száznolc ősi nemzetség. S a nemzetbe való felvétel ezután is a nemeség adománya által történik. S amikor elveszítjük ősi

uralkodóházunkat, akkor annak hatalmát, karizmáját, tehát a nemzetet összetartó erejét a magyar rendek uralmuk szimbólumára, a Szent Koronára származtatják át. Mélységes irracionális szorongás és szükségérzet fejeződik ki ebben, írja Joó: a nomád rettenete a széthullástól a király személyének elvesztésekor.

Bizonyos, hogy a középkori magyar nemzeteszmé a maga korában birodalomképző és birodalomszervező szellemi erő volt, az sem kétséges, hogy a középkori magyar birodalomban a nomád uralkodók kormányzási módja is tovább élt egy ideig (Hóman Bálint Szent Istvánról szóló monográfiája ezt kellő részletességgel ki is fejti), első királyunk *Intelmeinek* a nomád hagyománykörhöz, e körön belül pedig az úgynevezett etnikai közömbösséghez fűződő interpretációja azonban egy mikrofilológiai tévedésen alapult. S mivel napjainkban is vitatott kérdésről van szó, kénytelen vagyok egy hosszabb kitérőt tenni.

*

A latin nyelvű királytükör *A vendégek marasztalásáról és ellátásáról* című fejezetének két mondatát - pontosabban: egy szavát - a szöveg magyar fordítói következetesen tévesen értelmezték, és pontatlanul ültették át magyarra. Tormay Cecile tolmácsolásában ez a két mondat így hangzik: "egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és romlandó"; és: "országodat naponként növeljed"; Kurcz Ágnes fordításában pedig így: "az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő"; és: "naponta nagyobbítsd országodat".

Mályusz Elemér a Századok című folyóiratban két alkalommal is - 1939-ben (*A középkori magyar nemzetiségi politika*) és Szekfű Gyula bírálatára válaszolva, 1941-ben (*Az egynyelvű ország*) - arra figyelmeztetett, hogy a szóban forgó fordítások pontatlanok, ám egyik helyesbítésének sem volt szakmai fogantatja.

Szent István *Intelmeinek* téves értelmezése az idegenek tömeges és folyamatos betelepítésének idején kapóra jött a Habsburg-uralkodóház számára. Később, a kiegyezés korában, írja Vekerdí József, "a soknemzetiségű monarchia egybetartozását kívánták alátámasztani vele, napjainkban [pedig] a bevándorló külföldiekre vonatkoztatják".

Mályusz Elemér példája nyomán Vekerdí József is két alkalommal tette közzé a pontatlan fordításokkal kapcsolatos helyreigazítását. 1996-ban *A "soknyelvű ország" ál-Szent István-i gondolata*, 2000-ben pedig, Bollók János új fordításának megjelenése alkalmából,

Regnum unius linguae címmel fogalmazta meg a kifogásait. Ez utóbbi tanulmánya ma is kézirat, mert a Századok című folyóirat nem tartotta közlésre érdemesnek. (Az Aracs jelenlegi száma közli – a szerk. megj.)

Józan ésszel nehéz felfogni, mi indíthatta István királyt arra, hogy fiát, Imre herceget napról napra történő területi hódításokra ösztönözze (“országodat naponként növeljed”; “naponta nagyobbítsd országodat”). A helyes megfejtés: ‘erősítsd udvarodat’; ‘emeld udvarod méltóságát’.

Ami pedig Jó Tibort sorozatosan túlzó következtetésekre indította, ami az ő szemében Szent István birodalmának változatlan és teljes, ősi, “nomád” nyitottságát és befogadókészségét, a kóborló nomádok etnikai közömbösségét igazolta, ugyancsak a téves fordítások következménye. Vekerdí József a latin eredeti aprólékos, a ragrímekre is kiterjedő vizsgálata és a magyar fordítások tüzetes elemzése alapján cáfolhatatlanul bebizonyította, hogy a latin ‘regnum’ szó a hivatkozott szövegkörnyezetben nem ‘ország’ értelmű, hanem a király környezetét, kíséretét, közérthetőbben fogalmazva: a királyi udvart jelenti. A pontos fordítás tehát így hangzik: “az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyi udvar gyenge és törékeny”.

Nemcsak Jó Tibort tévesztették meg a felületes fordítások, hanem kivétel nélkül minden magyar történészt, például Hóman Bálintot is, aki kommentár nélkül fogadta el az *Intelme*k pontatlan tolmácsolásait. A latin szövegnek vannak azonban olyan, szakszerűen magyarra fordított részei is, amelyeket a szaktörténészek interpretációi torzítottak el.

Egy példát említek – A 8. fejezetben, olvashatjuk Vekerdí József említett kéziratában – “lényeges gondolatot ad vissza Bollók [János] értelemszerű fordítása: ‘Nehéz lesz megtartani királyi hatalmadat ezen a vidéken, ha nem fogod utánozni az előtted uralkodó elődeidet’... Itt a *regum* többes szám félreérthetetlenül az Árpád-házi fejedelmekre utal... Ez a tanács rávilágít István nemzeti hagyománytisztelőre, amelyet a hagiográfia hallgatással mellőz. A mondat folytatása szintén a nemzetben gondolkozást mutatja, amire az *Intelme*k kapcsán nem szoktak figyelni. Bollóknál: ‘Hiszen melyik görög kormányozhatná a latinokat a görög szokások szerint?’ [...] Igen különös Szűcs Jenő véleménye”, folytatja Vekerdí, “aki szerint Imre elődei... Izrael és Róma királyai voltak... - Ezen a vidéken?!”

*

Szent István állama nem hullámmódon mozgékony nomád birodalom volt, hanem erős központi hatalommal irányított, szilárd alapokon nyugvó keresztény királyság. De miként a magyar nemzeteszme is ebben az időben, a Szent István-i birodalom is megőrzött bizonyos elemeket a nomád hagyományvilágból, olyan összetevőket, amelyeket össze lehetett békíteni a jézusi szeretetfilozófiával, a keresztény univerzalizmussal. E két világ ötvözetében a magyar nemzeteszme is véglegessé formálódott, állapítja meg Jó Tibor. S történetünk és okmányaink tanúsága szerint a középkor letűnével is közösségmegtartó vezérelv volt a Kárpát-medencében. A magyarság “Felhasználta az eszközöket, melyeket a középkori keresztény Európa univerzalizmusa nyújtott, de az igazi varázserőt nem nyugatról kapta, ő hozta magával keletről.”

Jó Tibor összehasonlítási alapja Nyugat-Európa; ezen belül is a germán vérségi, törzsi leszármazás birodalomképző jellege; későbbi elemzéseiben a nyugati típusú imperialista nacionalizmus, amely romba döntötte a keresztény Európa értékrendjét és szétzúzta a Magyar Birodalmat; s a felvilágosodás korában feléledő, ugyancsak nyugat-európai eredetű nyelvi-etnikai nacionalizmus, amely elpusztította az Osztrák-Magyar Monarchiát, és széttagolta népeit. Az ő szemében nyugati vonás a türelmetlenség, az erőszak, az asszimilációs törekvés, az idegengyűlölet is. Ez a magyar nacionalizmusban is megmutatkozott, írja, de “mindenkor nemzetünk védekező reakciója volt”.

Többnyire talán igen, de nem mindenkor. Jó Tibor az ősi magyar nemzetfogalmat és a középkori magyar nemzeteszmet alkotóelemeire bontva vizsgálta meg, s mindkettőben naturális tartalmaktól mentes, sajtóságosan nemes eszményre ismert. A nomád-keresztény elemekből kialakult magyar nemzeteszmet magasrendű szellemi alkotásnak látta, és számtalan történelmi példával igazolta ezt a felismerését. A példái találók, a párhuzamai azonban elfogultak, egyoldalúak. Elegendő talán a fegyveres erőszak “nyugati” és “keleti” változatának általa megfogalmazott értelmezését megvizsgálnunk (ez esetben közömbös, hogy birodalomteremtő vagy nemzetelnyomó cél volt-e a tömeges leszámolások indítéka).

Jó a nyugat-európai fegyveres leszámolásokról megvetéssel beszélt. Közben megfélekedezett arról, mit mondott korábban az íjat feszítő lovas nemzetek hasonló tetteiről. A nomád uralom türelmes volt és könnyű - ezt már idéztem. “Távolról sem az a vad zsarnokság volt, aminek még nemrégiben is képzeltük”, folytat-

ja Joó. "Az uralkodás művészete éltette. A hódítást e harcok valóban kemény fegyverekkel hajtották végre, ebben nem különböztek a történet többi hódítóitól. A megfélemlítés, a rettenetes benyomás keltése taktikai szükségszerűség is volt, mert a terjeszkedés elején rendszerint kevesen voltak. A számat a fellépéssel kellett pótolni." És így tovább. Ez a megértés hangja, nem a megvetésé. Bizonyos, hogy a tatár dúlást, a török pusztítást és a Habsburgok meg-megisméltődő vérontásait is célszerűség irányította: rablás és fosztogatás (ami lovas nomád foglalatosság), hódítás (lovas nomád szokásjog), valamint fegyveres zendülések és szabadságharcok birodalmi érdekekkel igazolt elfojtása (a lázadókat és az ellenállókat a nomád uralkodók kiirtották). Joó nemzeteszme-tanulmányaiban tehát tetten érhető a kettős mérce alkalmazása.

Ha sorra vesszük a magyar nemzeteszme általa jellemzőnek vélt sajátosságait, valójában egy polgári értelemben vett humanitás-programra ismerhetünk, amely a soknemzetiségű, sokszokású és soknyelvű Kárpát-medence békéjének és felemelkedésének az alapja lehetett volna a második világháború után. Nem feledkezhetünk meg ugyanis Joó tanulmányainak és könyveinek a keletkezési körülményeiről és idejéről: ezt a programot a második világháború kitörése előtt és a második bécsi döntés után, az újra soknemzetiségűvé vált Magyarországon fogalmazta meg, érzékelhetően nemzetféltő és országoltalmazó szándékkal. Ez a magyarázata annak is, hogy a nyugat-európai nemzetképződést, amelynek a germán törzsi leszármazás volt az alapja, élesen szembeállította az etnikailag közömbös magyar birodalomképző elvekkel, a népek és etnikumok fölött elhelyezkedő magyar nemzeteszmevel, amelytől idegen volt a törzsi, etnikai, nyelvi, vallási és kulturális partikularizmus bármely formája.

E polgári és keresztény értékeszme-tartalmazó programnak csupán egy rendi alapeleme van, tagadhatatlan azonban, hogy éppen ez a legfontosabb. A származás mítosza - az tehát, hogy Attila unokái vagyunk - a nemzeti öntudat, önérzet és büszkeség forrása; "ezt kell magára öltenie annak, aki magyar akar lenni. S aki tudja, magára öltheti, nem zárják el előle. E tudattal egy rendkívül férfias, előkelő és ragyogó életforma jár együtt..." A népek feletti nemzet hivatása a korabeli Európában "a krisztusi béke biztosítása a kereszténység e keleti határán, a szent hit terjesztése és az egész keresztény Európa védelme a pogány kelet ellen". "A magyar nem asszimilálni akart: kormányozni. S ő értett ennek a művészetéhez, ősi örökségként."

"Az igazi, ősi nemzetfogalom, melyet nem zavart még meg a számunkra használhatatlan nyugati változat", írja Joó Tibor, "nem volt hozzákötve sem a földhöz, sem a vérhez, sem a nyelvhez, nem volt hozzákötve a népiséghez, hanem egyedül a szellemhez, az életformához, belső magatartáshoz és a nemzeti hivatás vállalásához. Állama pedig nem volt türelmetlen nemzetállam, hanem valódi birodalom, mely más országok népeinek népiségének megsemmisítésére sohasem tört..."

Joó a nemzet depolitizálását és az állam denacionalizálását tartotta sürgető feladatnak - mindkét elv hamisítatlan polgári célkitűzés -, *Magyar nacionalizmus* című könyvében pedig teljes egészében elvetette a fajelméletet. Nagy kár, hogy a kiegyezés korától a második világháborúig terjedő időszakot nem tekintette át olyan mélyrehatóan, mint Szent István és Mátyás király korát: fontos tanulságokra nem deríthetett fényt. A tizenkilencedik századból a Hunnia-koncepciót valló Széchenyi gondolatait és Eötvös *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című művét tartotta a legfontosabbnak, mert ezekben a magyar nemzeteszme változatlanágát látta bizonyítottnak.

*

Joó Tibor nemzetkoncepciójának érvényesítése, a hivatás-nemzet eszményéből következő feladatok meghatározása helyett Szombathfalvy György "magyar társadalmi megújodást" ajánlott, a társadalmi cselekvést sürgető Bajcsy-Zsilinszky Endre pedig ingerülten szembefordult Joó "agyonspiritualizált nemzetfogalmával".

Szándékát mindketten félreértették.

A korabeli kaotikus politikai küzdelmekben s a meg-megisméltődő "Ki a magyar?", "Mi a magyar?" kérdésre válaszolva Joó a polgársághoz fordulva fogalmazta meg gondolatait, "agyonspiritualizált" nemzeteszme-tartalmazó, mert azt vallotta, hogy szellemi elit nélkül egy társadalom sem működhet megfelelően, s hogy a társadalmi megújodást csak tiszta erkölcsű, emelkedett szellemű emberek mozdíthatják elő; nem tartotta közömbös kérdésnek azt, hogy a körvonalazódó társadalmi reformokat kik és milyen szellemben készítik majd elő.

A *nemzetnevelő* című írásában, amely a *Babits-émlékkönyvben* jelent meg, a *Jónás könyve* költőjének egyik utolsó meditációját idézte: "A nemzet néha csak

egy-két emberben él, míg az utcán ezren is ordítanak”. Majd így folytatta, a saját szavaival: “A szabadság fogalmának a szellemmel és erkölccsel való összekapcsolása felvilágosíthat bennünket afelől, hogy ez a szabadság: fegyelem. A szellem fegyelme, az erkölcs uralma”. Babits szerepét (s mondatlanul a maga szerepét is) a magyar szellemi elit jótékony befolyásolásában látta: “Ő nem a nemzet ébresztői és ostromozói közé tartozott, nem felrázta, nem közelgő veszélyét sikoltotta, nem viharadár volt”. Működése “állandó, szakadatlan, elszánt, kitartó és tervszerű, céltudatos törekvés és tevékenység volt, hogy nemzetének, elsősorban a nemzet vezetőinek, elitjének, írástudóinak szellemi alkatát és magatartását alakítsa, bizonyos eszmények és igazságok iránt fogékonyra és hűségessé tegye, azaz nevelje”.

Emiatt hangoztatta Joó Tibor azt is, hogy a közepestályt nem lehet egy pártba szervezni:

“Meg kell osztani, ott kell lennie minden pártban és szolgálni nagyobb tudásával, felkészültségével. Ez a politikai felkészülés... egyik fontos feladata, amely elől nem térhet ki és amit nagy felelősséggel kell felfognia... Nem tömegével, szellemi tulajdonainál fogva... ő hivatott a társadalom vezetésére”.

Az Esti Kurir természetesen nem késlekedett a politikai munkamegosztást sürgető, osztálytudatos válasszal: “Polgárnak a polgári arcvonalon van a helye”.

*

Joó úgy ítélte meg, hogy a felvilágosodás posztulátumaiból törvénytörően következő nyugati nacionalizmus térhódításáig a magyar nemzeteszme meghatározó sajátosságai nem módosultak, alapvonásai nem torzultak el, csupán olykor elhomályosultak - ebből azonban arra a téves következtetésre jutott, hogy olyan örök és változatlan érték, amely a nyugat-európai nacionalizmus elfajzásának, az “izolációs örületnek” az elmúltával ismét közösség-szervező, közösségteremtő

erővé válhat, egybefoglalva a Kárpát-medence népeit, etnikumait és néptörődékeit is. Nem vette figyelembe azt, hogy a Kárpát-medencében a magyar nemzeteszmevel új, nyomasztóan partikuláris és durván izolacionista nemzeteszme szegződtek szembe, s hogy a magyar hivatástudatot egészen másféle, nemzetállamcélú nemzeti messianizmusok teljesen háttérbe szorították. Érthetetlen, hogy okfejtéseiben és jövőkép-vázlataiban minderről nem vett tudomást, hiszen a családja s ő maga is Trianon számkivetettje volt.

Érdemes egy pillanatra felidézni egy másik száműzöttnek, a nyugati emigrációban élt Szabó Zoltánnak a nemzetről vallott gondolatait is. András Sándor írta: “...a közösség nem fizikai térben és időben van, hanem lelki-szellemi tájon, újabb keletű kifejezéssel, a mentális térben... Egy nemzet nem létezik úgy, mint egy fa, egy szikla, egy épület, egy ember. Tartama van, önideje. Tart, amíg tart és megtart. Ez pedig azt jelenti, hogy az a nemzet, amit Szabó Zoltán erősíteni és védeni akart a szellem erejével, csak egy-egy emberben és egy-egy alkalommal szólítható meg... Maradandó is csak úgy lehet, ha az emberekben újra meg újra megújul”.

Joó hinni akart ebben a megújulásban, mert hitt a szellem változatlan funkcióiban; talán ezért nem vett tudomást az emberi gondolkodás történelmi változásokhoz igazodó, alkalmazkodó voltáról. Az eszményekhez való ragaszkodás ilyen fokú elszántsága, hajlíthatatlansága a belülről vezérelt emberek sajátja. Joó Tibornak nem volt más fegyvere a vas végzetekkel szemben, csak ez a meggyőződés, ez a hit, ez a végső, szent dogma, amelynek filozófusként és magyarként a birtokába jutott. S amely testetlen és anyagtalan vonása az életművének, csakugyan. “Úgy kell éreznünk, gondolkodnunk és élnünk”, írta egy alkalommal, eltöprengve az értelmiség hivatásán, “mintha a sors rajtunk fordulna meg. Mert hátha mégis úgy van?!”